

Anna Okońska-Kasprzak

Pojęcie *interkulturowości* w lingwistyce germanistycznej. Analiza krytyczna

STRESZCZENIE

Głównym celem pracy doktorskiej jest weryfikacja lub falsyfikacja interkulturowości jako osobnej i niezależnej metody badań lingwistycznych lub osobnej dziedziny badań naukowych. W literaturze pojawia się pytanie, czy interkulturowość powinna być jednym z wielu aspektów badań językoznawczych, czy może powinna stanowić samodzielną metodę badawczą a nawet całkowicie autonomiczną dziedzinę naukową. Istotna jest również odpowiedź na pytanie, czy *interkulturowość* rozumiana jako samodzielna metoda może wyjaśnić w zadawalający sposób relację między kulturą i językiem i czy owo wyjaśnienie wnosi do badań językoznawczych element innowacyjny. Doprecyzowania wymaga także zakres badań interkulturowych prowadzonych w ramach badań lingwistycznych, glottodydaktycznych i translatologicznych.

W rozdziale pierwszym poruszono problem interkulturowości w badaniach lingwistycznych. Jak dotychczas językoznawcze badania interkulturowe prowadzone były głównie w zakresie interkulturowej pragmatyki, komunikacji międzykulturowej oraz podejścia interkulturowego w nauczaniu języków obcych. Niemniej coraz powszechniejsze stają się głosy, postulujące wprowadzenie tzw. lingwistyki interkulturowej, a co za tym idzie również germanistyki interkulturowej, jako osobnej dyscypliny naukowej. Konsekwencją tych postulatów staje się uznanie przez ich zwolenników lingwistyki i germanistyki za część kulturoznawstwa, czego rezultatem jest marginalizacja roli języka w badaniach lingwistycznych za cenę integracji do obszaru zainteresowań językoznawców bliżej niedefiniowanej *kultury*. Należy podkreślić, że szczególne istotną rolę w lingwistycznych badaniach interkulturowych powinna odgrywać, mimo ukierunkowania na czynniki pozajęzykowe, komunikacja interkulturowa, ponieważ jak dotąd jest ona najlepiej zbadana. Podejście

interkulturowe w nauczaniu języków obcych oraz interkulturowe tłumaczenie również powinny stanowić filary lingwistyki interkulturowej (por. Raster 2002, Wengeler 2006, Neuner 2003, Földes 2007, Heimböckel/Mein 2010, Ammon 2003, Hermanns 2003, Krumm 2003, Bredella/Delanoy 1999 i in.). Punkt wyjścia dla lingwistycznych badań interkulturowych stanowić powinny definicje *kultury* i *interkulturowości* oraz różnica między *interkulturowością językową* i *pozajęzykową*. *Kultura* rozumiana jako całokształt działalności człowieka, obejmujący cały dorobek materialny oraz intelektualny ludzkości, stanowi pojęcie zbyt szerokie, aby mogło ono stanowić podstawę badań językoznawczych, których obiektem jest język, będący z *kulturą* nierozzerwalnie związany (por. Dębski 2005, Dębski 2006, Dębski 2007, Knapp 2007, Kelz 2002 Gercken 1999 i in.). W ramach nauk humanistycznych *kultura* badana jest wycinkowo, tak więc lingwistyka powinna zajmować się badaniem elementów kulturowych zawartych w samym języku, czyli tak zwaną *interkulturowością lingwistyczną*. Granica pomiędzy *interkulturowością językową* a *pozajęzykową* bywa umowna i niejednoznaczna (por. Dębski 2006, Heringer 2004, Knapp 2007). Z *interkulturowością lingwistyczną* mamy do czynienia, kiedy w procesie komunikacji między przedstawicielami różnych kultur dochodzi do różnic pomiędzy informacją wyjściową a docelową, których to różnic nie można wytłumaczyć niedostateczną znajomością języka, w którym odbywa się wymiana tych informacji. Zjawisko to jest nierozzerwalnie związane ze sposobem organizacji ludzkiej wiedzy o świecie. Ta wiedza reprezentowana jest w formie konceptów, będących mentalnymi informacjami o elementach świata pozajęzykowego, oraz schematów, stanowiących sieci połączonych ze sobą stereotypowo konceptów. Koncepty i schematy uzupełniają kulturowe zbiorowe konotacje oraz indywidualne asocjacje (por. Schwarz 2000, Schwarz-Friesel 2007). *Interkulturowość językowa* może przybierać dwie formy: różnego przyporządkowania konceptów leksemom oraz zróżnicowanej kompozycji konceptów. Różne przyporządkowanie konceptów leksemom oznacza, że koncepty o tym samym znaczeniu są częścią struktur znaczeniowych różnych leksemów (struktura znaczeniowa – wszystkie sememy tworzące znaczenie danego leksemu, semem – pojedyncze znaczenie). Można więc stwierdzić, że struktury znaczeniowe leksemów różnią się w zależności od języka. Zróżnicowana kompozycja konceptów oznacza, że koncepty w różnych kulturach mogą być całkowicie ekwiwalentne (takie same), częściowo ekwiwalentne (odpowiadające sobie tylko częściowo) lub w danej kulturze dany koncept może nie występować wcale.

Badania kulturowe w lingwistyce były obecne również w przeszłości, np. zgodnie z hipotezą Sapira i Whorfa język, którym posługuje się użytkownik, determinuje sposób postrzegania otaczającej go rzeczywistości. W opinii Whorfa nawet nauki przyrodnicze nie są obiektywne i mają tendencję do opisywania świata w zależności od korzeni kulturowych naukowca oraz posługują się kategoriami zrozumiałymi jedynie w danym kręgu kulturowym. Podkreślony został równy status wszystkich ludzkich języków. Nie istnieją więc języki lepsze i gorsze, ale każdy język odnosi się do tych obiektów rzeczywistości pozajęzykowej, które są istotne dla posługującej się nim społeczności. Główną rolę w kształtowaniu ducha narodu odgrywa gramatyka a nie semantyka języka (por. Sapir 1961, Whorf 1984, Gipper 1972, Lehmann 1998). Wilhelm von Humboldt podkreślał zarówno fundamentalną jedność języka jako takiego jak i różnorodność poszczególnych języków, kształtujących życie intelektualne różnych nacji i społeczeństw. Im lepsze panują warunki dla rozwoju kultury, tym bardziej zaawansowany wydaje się być stopień rozwoju danego języka. Dla Humboldta język i kultura są ze sobą nierozzerwalnie związane. Uważał on nawet, że język stanowi ducha narodu, a duch narodu stanowi jego język (por. Humboldt 2001). Jednakże ze względu na przetłumaczalność tekstów, możliwość nauczania języków obcych oraz istnienie wymiany dorobku intelektualnego między różnymi kulturami należy odrzucić skrajną wersję relatywizmu językowego. Należy założyć, że użytkownik języka, który wyrósł w danym kręgu kulturowym, jest w stanie nauczyć się obcej kultury i powiązanego z nią języka. Człowiek ma zdolność pasywnego opanowania obcych kultur bez konieczności identyfikowania się z nimi oraz aktywnego stosowania do celów komunikacyjnych języków obcych. Wynika z tego, że należy założyć istnienie w każdym języku elementów uniwersalnych i kulturowych, umożliwiających przyswojenie obcego systemu językowego i kulturowego. I tak jak możliwość opanowania przez dziecko każdego systemu gramatycznego tłumaczy się wrodzonym mechanizmem (gramatyka uniwersalna Chomskiego), tak samo można założyć istnienie semantyki uniwersalnej umożliwiającej nauczenie się przez dziecko dowolnego systemu semantycznego i kulturowego. Kultura jest swoistą reakcją człowieka na otaczającą go rzeczywistość pozajęzykową oraz próbą okiełznania tej rzeczywistości. Pomocne w podporządkowaniu sobie świata zewnętrznego jest skategoryzowanie elementów świata pozajęzykowego przy pomocy konceptów, schematów, konotacji i asocjacji, co z kolei odbija się w systemie semantycznym języka, przy pomocy którego

użytkownik bez przerwy odnosi się do świata zewnętrznego, który próbuje pojąć przez kategorie narzucone przez daną kulturę. Należy więc założyć, że koncepty zawierają zarówno elementy uniwersalne jak i specyficzne dla danej kultury i języka (por. Edmondson/House 2006, Löbach 2000, Lehmann 1998). Podczas gdy użytkownik języka opanowuje gramatykę języka w określonym czasie na podstawie danych, otrzymanych w wyniku kontaktu z innymi użytkownikami tego języka, oraz formułuje reguły pozwalające mu tworzyć coraz to nowe poprawne gramatycznie wypowiedzi, przyswajanie nowych konceptów trwa całe życie. Co prawda w okresie dzieciństwa proces ten przebiega wyjątkowo intensywnie, jednakże nie można zaprzeczyć, że wiedza człowieka dotycząca otaczającego go świata rozbudowywana jest bez przerwy. Ponadto ilość poznanych konceptów jest w populacji zmienna, tak jak stopień opanowania słownictwa, i uzależniona od licznych czynników, m.in. od stylu życia czy stopnia wykształcenia. Koncepty, będące podstawowymi jednostkami ludzkiej wiedzy o świecie, muszą więc składać się z elementów uniwersalnych i kulturowych, połączonych ze sobą w taki sposób, aby dany koncept mimo nacechowania kulturowego mógł być zrozumiany i zintegrowany z systemem wiedzy o świecie przedstawiciela innej kultury. Z tego powodu należy założyć istnienie elementarnych jednostek znaczeniowych, będących podstawowymi znaczeniami, przy pomocy których mogą być opisywane bardziej złożone znaczenia celem uniknięcia nieporozumień. Uniwersalne jednostki semantyczne występują w każdym języku (por. Wierzbicka 2006). Kultura w języku to zmienna – oznacza to różne przyporządkowanie uniwersalnych jednostek semantycznych sememom i strukturom znaczeniowym poszczególnych leksemów. Przy pomocy elementarnych jednostek semantycznych możliwy jest precyzyjny opis podobieństw i różnic występujących pomiędzy leksemami dwóch języków oraz powiązanymi z nimi konceptami. Użycie uniwersalnych jednostek semantycznych pozwala uniknąć niebezpieczeństwa opisywania znaczenia jednego leksemu przy pomocy innych nacechowanych kulturowo leksemów tego języka, co powoduje niemożność dokonania opisu zrozumiałego także dla przedstawicieli innych kultur. Opis ten odzwierciedla holistyczny charakter języka, w którym koncept stanowi zarówno samodzielną jednostkę jak i składową znaczenia innych konceptów. Zastosowanie elementarnych jednostek znaczeniowych w opisie semantycznym leksemów ukazuje nawet drobne, odczuwane jedynie intuicyjnie różnice kulturowe, co stanowić może podstawę naukowego ujęcia *kultury* w leksyce.

W rozdziale drugim omówiony został problem badań interkulturowych w glottodydaktyce. W każdej metodzie nauczania języków obcych występowały elementy kulturowe, tak więc szeroko rozpowszechnione dzisiaj podejście interkulturowe nie stanowi wyjątku. Nawet w metoda gramatyczno-tłumaczeniowej tekst oryginalny, służący do ćwiczeń tłumaczeniowych, miał pomóc uczniowi w zrozumieniu kultury docelowej, co z kolei miało na celu poszerzenie jego horyzontów myślowych. Oczywiście w każdej z metod treści kulturowe były prezentowane w inny sposób, zmieniał się ich dobór, a miejsce aspektu kulturowego w nauczaniu obcego języka było postrzegane odmiennie. I tak na przykład metoda bezpośrednia opierała się na tekstach prezentujących codzienne życie w kulturze docelowej. W metodzie audiolingwalnej teksty oraz zdjęcia zawierające informacje kulturowe były co prawda zamieszczane w podręczniku, ale nie były powiązane z żadnymi konkretnymi ćwiczeniami. W podejściu komunikacyjnym uzewnętrzniono się za to przekonanie, że rozumienie kultury docelowej ma ogromne znaczenie dla udanej komunikacji. Z tego powodu tematyka kulturowa pojawiała się bardzo często. Podkreślenie istotnej roli kultury w nauczaniu języków obcych doprowadziło do powstania podejścia interkulturowego, w którym to właśnie nauczanie kulturowe stanowi główny cel metodyczny (por. Szulc 1976, Edmondson/House 2006, Komorowska 2005, Knapp-Putthoff 2007, Roche 2001, Bredella 1999 i in.). Pomimo, że podejście interkulturowe dotyczy nauczania języka obcego, większość pojęć przejętych zostało z innych dyscyplin tj. z psychologii, pedagogiki, kulturoznawstwa czy komunikacji interkulturowej (np. szok kulturowy, komunikacja niewerbalna, critical incidents, motywacja, autonomia ucznia) (por. Biechele/Padrós 2003, Neuner/Hunfeld 1993, Leupold 2007, Heringer 2004, Knapp 2007 i in.). Publikacje o charakterze językoznawczym zajmujące się problematyką nauczania interkulturowego języków obcych często podejmują tematy pozajęzykowe np. nauka tolerancji, przewaga treści kulturowych zawartych w jednym tekście nad treściami innego tekstu czy presja grupy rówieśniczej (por. Rokoszewska 2010, Langier 2010, Kaczmarek 2010 i in.). Wpływ lingwistyki wydaje się zatem być niewielki. Głównym celem takiego nauczania jest rozwój kompetencji interkulturowej, traktowanej na równi z kompetencjami językowymi, a więc rozumieniem ze słuchu, rozumieniem tekstu czytanego, mówieniem i pisanem. Kompetencja ta nie jest

jednakże związana z językiem, a zwrot w stronę aspektów pozajęzykowych na lekcji języka obcego może prowadzić do zrównania metodycznych celów językowych i pozajęzykowych, a co za tym idzie do obniżenia stopnia opanowania języka przez uczniów. Kompetencja interkulturowa jest definiowana jako kombinacja umiejętności językowych i pozajęzykowych, przy czym kluczową rolę odgrywają te drugie. Składają się na nią następujące elementy: wiedza deklaratywna dotycząca kultury docelowej, werbalna i niewerbalna adekwatność oraz odpowiedni stosunek do obcych kultur, charakteryzujący się otwartością, tolerancją, chęcią do stawiania pytań i poszukiwania na nie odpowiedzi (por. Roche 2001). Nie można zaprzeczyć, że kompetencja interkulturowa jest konieczna dla udanego procesu komunikacji międzykulturowej, jednakże główny cel nauczania języka obcego nie może ulec zmianie. Odkrycia dokonane w ramach badań pedagogicznych i psychologicznych mają niebagatelny wpływ na proces nauczania i uczenia się, ale nie odnoszą się do nauczania konkretnego przedmiotu; stanowią ogólną koncepcję nauczania, która powinna być realizowana w ramach nauczania wszystkich przedmiotów. Wychowanie w tolerancji dla innych kultur nie musi odbywać się jedynie na lekcjach języka obcego, gdzie dodatkowo może być utrudnione poprzez użycie języka obcego, podczas gdy poruszanie tego zagadnienia na przedmiotach, na których uczniowie posługują się językiem ojczystym, może umożliwić dogłębne zrozumienie problemu. Inne zagadnienia, takie jak autonomia ucznia, nauka wszystkimi zmysłami czy motywacja, stanowią również zagadnienia ogólnodydaktyczne. Metodyki nauczania poszczególnych przedmiotów powinny za to koncentrować się na zagadnieniach niezbędnych do osiągnięcia sukcesu w nauczaniu danego przedmiotu szkolnego, nie stojąc jednocześnie w sprzeczności z ogólnymi wytycznymi narzuconymi przez pedagogikę czy psychologię. Nauczanie interkulturowe w ramach nauczania języka obcego nie może więc stanowić zamiennika tradycyjnego nauczania języka obcego, koncentrującego się na uzyskaniu przez ucznia kompetencji językowej, bez której nie będzie on w stanie zademonstrować swojej otwartości czy tolerancji w kontaktach z przedstawicielami innych kultur. Kompetencja interkulturowa powinna zatem stanowić wzbogacenie nauczania języka obcego oraz uzupełniać kompetencję komunikacyjną (płynność) oraz kompetencję profesjonalną (poprawność).

W rozdziale trzecim omówiono problem badań interkulturowych w translatoologii. Tłumaczenie samo w sobie jest procesem kulturowym, ponieważ teksty są produktami kulturowymi, a więc wszelkie dokonywane na nich zabiegi są również zabiegami kulturowymi. Jednocześnie należy podkreślić, że teksty wyrażone są w języku, a więc to elementy kultury zawarte w języku powinny stanowić najważniejszy punkt kulturowo ukierunkowanego tłumaczenia. Tłumaczenie kultury można więc rozumieć jedynie jako tłumaczenie przejawów danej kultury zawartych w języku (por. Dębski 2006). Na potrzeby niniejszej pracy doktorskiej tłumaczenie należy rozumieć jako proces przetwarzania i werbalizacji tekstu prowadzący do powstania możliwie ekwiwalentnego tekstu docelowego na podstawie tekstu wyjściowego, uwarunkowany zrozumieniem założeń stylistycznych i treściowych tekstu wyjściowego. Proces ten składa się z dwóch faz: fazy zrozumienia tekstu, w której tłumacz analizuje tekst wyjściowy, oraz fazy rekonstrukcji tekstu, w której tłumacz rekonstruuje zanalizowany pod względem treściowym i stylistycznym tekst wyjściowy w języku docelowym z uwzględnieniem utrzymania optymalnej ekwiwalencji komunikacyjnej (por. Wills 1977). W procesie translacji nadawca komunikatu produkuje wiadomość w języku wyjściowym, którą najpierw analizuje, a następnie rekonstruuje w języku docelowym tłumacz. Tłumacz nie jest nadawcą komunikatu; jego rola ogranicza się do wyrażenie pierwotnego przekazu w języku docelowym przy możliwie minimalnej utracie pierwotnego znaczenia (por. Koller 2004, Gercken 1999, Dębski 2006). W procesie recepcji tekstu odbiorca odwołuje się do swojej wiedzy o świecie usystematyzowanej w formie konceptów, schematów, konotacji i asocjacji i bazując na niej tworzy na podstawie informacji zawartych w tekście model rzeczywistości w nim przedstawionej (por. Schwarz 2000, Schwarz-Friesel 2007). Odbiorca tekstu pierwotnego i odbiorca tekstu docelowego dysponują różną wiedzą o świecie, a więc różnymi konceptami, schematami, konotacjami i asocjacjami, dlatego ich odbiór tekstu nie może być jednakowy. Z tego powodu tłumacz powinien najpierw przeanalizować tekst wyjściowy, następnie na jego podstawie stworzyć model rzeczywistości przedstawionej w tekście i skonfrontować go z docelowymi konceptami, schematami i konotacjami oraz modelem rzeczywistości przedstawionej w tekście opartym na wiedzy użytkownika tekstu docelowego, a na końcu zrekonstruować tekst w języku docelowym w taki sposób, żeby oba modele były sobie jak najbliższe. Aby osiągnąć ten cel powinien zastosować techniki kompensacyjne, z zastrzeżeniem, że ich nadmierne użycie prowadzi do utrudnienia

odbioru tekstu. Metody te należy więc stosować tylko wtedy, kiedy jest to niezbędne, a więc kiedy różnice dotyczą słów kluczowych dla zrozumienia tekstu. Słowa kluczowe są pojęciem funkcjonalnym, co oznacza, że to samo słowo może być słowem kluczem w jednym tekście, a w innym nie. Tłumaczenie interkulturowe powinno więc przede wszystkim dążyć do jak największego stopnia podobieństwa między modelami rzeczywistości przedstawionej w obu tekstach, a narzędzie konieczne do osiągnięcia tego celu to odpowiednie zastosowanie środków językowych. Choć o tłumaczeniu interkulturowym mówi się często w kontekście tłumaczenia tekstów literackich, każdy tekst ma w sobie elementy kulturowe i każdy wymaga analizy pod tym kątem. Wyjątek mogą stanowić teksty zawierające dużą ilość terminologii z obszaru nauk technicznych. Nawet teksty, których tematyka nie jest związana z problematyką kulturową, zawierają elementy kulturowe obecne w leksemach, a co za tym idzie, należy w ich wypadku również mówić o tłumaczeniu interkulturowym. Na potrzeby rozprawy doktorskiej wybrano do analizy fragment pierwszego rozdziału niemieckiego poradnika dla rodziców i osób pracujących z dziećmi autorstwa Annette Kast-Zahn pt. „Gelassen durch die Trotzphase”. Poradnik stanowi zbiór praktycznych rad, które mają na celu ułatwienie opiekunom postępowania z dziećmi, znajdującymi się akurat w okresie buntu wczesnodziecięcego. Na podstawie analizy stwierdzono, że w tekście występują przykłady interkulturowości językowej i pozajęzykowej. Następnie wyróżniono w tekście słowa klucze, których zrozumienie stanowi podstawę zrozumienia całego tekstu, oraz dokonano ich analizy pod kątem interkulturowym z uwzględnieniem możliwych polskich ekwiwalentów. Spośród pozostałych leksemów wybrano kilka przykładów, które nie pełnią w korpusie funkcji słowa klucza, oraz dokonano ich analizy pod kątem interkulturowym z uwzględnieniem możliwych polskich ekwiwalentów. Uwzględniono przykłady obrazujące ekwiwalencję całkowitą, częściową oraz zerową. W wyniku analizy stwierdzono, że nawet w wypadku leksemów, które wydają się być w stosunku do siebie w relacji całkowitej ekwiwalencji, występują uwarunkowane kulturowo różnice znaczeniowe. Potwierdzono również, że w wypadku słów kluczy należy zadbać o jak najbliższe pierwotnemu znaczeniu tłumaczenie, nawet kosztem zastosowania technik kompensujących, podczas gdy w wypadku pozostałych leksemów należy rozważyć zasadność takiego postępowania.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż badania interkulturowe odgrywają ważną rolę w lingwistyce, glottodydaktyce i translatologii. *Kultura* i *interkulturowość* muszą być jednak definiowane w tym przypadku jako ten wycinek *kultury*, który manifestuje się w samym języku oraz w konceptach i schematach nabywanych w trakcie nauki tego języka. Interkulturowość stanowi jedynie jeden z wielu aspektów badań lingwistycznych i nie może być traktowana jako niezależna metoda, a tym bardziej autonomiczna dyscyplina naukowa. Interkulturowość językowa może stanowić element badań lingwistycznych w ramach semantyki. Różnice interkulturowe w leksyce precyzyjnie wskazuje opis struktury znaczeniowej leksemów przy pomocy uniwersalnych jednostek znaczeniowych.

W nauczaniu języków obcych problematyka interkulturowa występowała zawsze, choć była pojmowana i realizowana w różny sposób. Obecnie daje się jednak zauważyć próby zwiększania roli czynników pozajęzykowych w nauczaniu języków obcych kosztem nauczania samego języka, co musi budzić kontrowersje. Efektem realizacji tego typu postulatów będzie powstanie nowego przedmiotu nauczania, którego celem będzie przygotowanie ucznia do kontaktu z przedstawicielami innych kultur poprzez wychowanie w empatii i tolerancji. Rola umiejętności językowych zostanie więc zmarginalizowana. Tymczasem należy podkreślić, że kompetencja interkulturowa może być traktowana jedynie jako uzupełnienie kompetencji komunikacyjnej i profesjonalnej. Nie może ona stanowić głównego celu nauczania języka obcego, gdyż w takim wypadku rola czynników pozajęzykowych zaczyna przewyższać rolę samego języka. Należy również podkreślić, że głównym elementem kompetencji interkulturowej jest wiedza deklaratywna dotycząca kultury docelowej, a nie umiejętności komunikacyjne, stanowiące sens nowoczesnego nauczania języka obcego.

Zagadnienia interkulturowe są również jednym z ważnych aspektów tłumaczenia. Nie można jednak postrzegać tłumaczenia jako procesu wyłącznie kulturowego, zapominając o tym, że nośnikiem interkulturowości językowej pozostają leksemy, łączące w sobie uniwersalne i specyficzne dla danej kultury elementy znaczeniowe. Proces tłumaczenia musi więc być przede wszystkim rozumiany jako proces językowy, którego celem jest stworzenie jak najbardziej ekwiwalentnego

modelu rzeczywistości przedstawionej w tekście docelowym na podstawie modelu rzeczywistości przedstawionej w tekście wyjściowym.

Bibliografia:

- Abderazak, Mourad Ben (1993): Fremdsprachenunterricht und interkulturelle Bewußtseinbildung. Zur besonderen Bedeutung der Landeskunde im fremdsprachlichen Unterricht, in: Thun, Bernd/Fink, Gonthier-Louis (1993) (Hrsg.): Gesellschaft für interkulturelle Germanistik, Praxis interkultureller Germanistik. Forschung – Bildung – Politik. Beiträge zum II. Internationalen Kongreß der Gesellschaft für interkulturelle Germanistik Straßburg 1991, München, S. 573-577.
- Albrecht, Jörn (1973): Linguistik und Übersetzung, Tübingen, S. 5-15.
- Ammon, Ulrich (2003): Die Stellung der deutschen Sprache in der Welt, in: Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (2003) (Hrsg.): Handbuch interkulturelle Germanistik, Stuttgart u.a., S. 345-355.
- Barchudarov, L. (1979): Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie, Leipzig, Moskau.
- Biechele, Markus/Padrós, Alicia (2003): Didaktik der Landeskunde, München.
- Bogner, Andrea (2003): Linguistik interkultureller Germanistik und das Phänomen der Stimme, Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (2003) (Hrsg.): Handbuch interkulturelle Germanistik, Stuttgart u.a., S. 400-406.
- Bredella, Lothar (1999): Zielsetzungen interkulturellen Fremdsprachenunterrichts, in: Bredella, Lothar; Delanoy, Werner (Hrsg.) (1999): Interkultureller Fremdsprachenunterricht, Tübingen, S. 85-117.
- Bredella, Lothar; Delanoy, Werner (1999): Einleitung. Was ist interkultureller Fremdsprachenunterricht?, in: Bredella, Lothar; Delanoy, Werner (Hrsg.) (1999): Interkultureller Fremdsprachenunterricht, Tübingen, S. 11-30.
- Bredella, Lothar (2007): Literaturwissenschaft, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 54-60.
- Carrol, John B. (1956) (Hrsg.): Language, thought and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf, Cambridge, zit. nach: Lehmann, Beat (1998): Rot ist nicht >>rot<< ist nicht [rot]. Eine Bilanz und Neuinterpretation der linguistischen Relativitätstheorie, Tübingen.
- Chomsky, Noam (1970): Sprache und Geist, Frankfurt a. M.
- Dębski, Antoni (2005): Kultur, Sprache, interkulturelle Kommunikation, in: Homa, Jaromir/Wille, Lucyna (Hrsg.): Menschen, Sprachen, Kulturen, Rzeszów, S. 69-85 .
- Dębski, Antoni (2006): Interkulturelle Kommunikation zwischen Polen und Deutschen?, in: Balzer Bernd/Halub Marek (Hrsg.), Wrocław - Berlin. Germanistischer Brückenschlag im deutsch-polnischen Dialog. II. Kongress der Breslauer Germanistik, Bd.1. Sprachwissenschaft, Hrsg. Franz Simmler und Eugeniusz Tomiczek, Wrocław/Dresden, S. 259 - 276.
- Dębski, Antoni (2006): Translatologia. Podstawowe problemy, stan i perspektywy badań, zainteresowania badaczy, in: Zieliński, Lech/Plawski, Maciej (Red.): Rocznik Przekładoznawczy 2. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu, Toruń, S. 11-39.
- Dębski, Antoni (2007): Zum Konzept der interkulturellen Kommunikation. Kritische Überlegungen von linguistischen Positionen aus ,in: http://escola.ro/germana/antoni_debski.html (20.04.2009).
- Dębski, Antoni (2008): Wystąpienie panelowe, in: Miodunka, Władysław (Red.) (2008): Język a komunikacja 21. Krakowska dyskusja o kształceniu językowym na studiach filologicznych, Kraków.
- Durusoy, Gertrude (1993): Übersetzung und Übersetzungsunterricht als konkrete Interkulturalität, in: Thun, Bernd/Fink, Gonthier-Louis (1993) (Hrsg.): Gesellschaft für interkulturelle Germanistik, Praxis interkultureller Germanistik. Forschung – Bildung – Politik. Beiträge zum II. Internationalen Kongreß der Gesellschaft für interkulturelle Germanistik Straßburg 1991, München, S. 935-943.
- Edmondson, Willis J./House, Juliane (2006): Einführung in die Sprachlehrforschung, Tübingen.
- Engel, Christine/Lewicki, Roman (2005): Vorwort. Konzepte von Interkulturalität, in: Engel, Christine/Lewicki, Roman (Hrsg.): Interkulturalität. Slawistische Fallstudien, in: Meid, Wolfgang (Hrsg.): Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Bd. 12, Budapest, S. 9-19.
- Földes, Csaba (2007): Interkulturalität als Forschungsgegenstand der Linguistik, in: Tóth, József (2007) (Hrsg.): Wechselbeziehungen in der Germanistik: kontrastiv und interkulturell, Wien, S. 43-67.
- Frakele, Beate/Grünzweig, Walter (1993): Lehren lernen: Praxis des interkulturellen Literaturunterrichts. Zur Erfahrung mit Unterricht im interkulturellen Klassenzimmer mit ausländischen Deutschlernenden und österreichischen DaF-Lernenden, in: Thun, Bernd/Fink, Gonthier-Louis (1993) (Hrsg.): Gesellschaft für interkulturelle Germanistik, Praxis interkultureller Germanistik. Forschung – Bildung – Politik. Beiträge

- zum II. Internationalen Kongreß der Gesellschaft für interkulturelle Germanistik Straßburg 1991, München, S. 623-632.
- Gercken, Jürgen (1999): Kultur, Sprache und Text als Aspekte von Original und Übersetzung, Frankfurt a.M.
 - Gipper, Helmut (1972): Gibt es ein sprachliches Relativitätsprinzip? Untersuchungen zur Sapir-Whorf-Hypothese, Frankfurt a. M.
 - Göhring, Heinz (2007): Interkulturelle Kommunikation. Anregungen für Sprach- und Kulturmittler, S. 113-130.
 - Grau, Maïke/Würffel, Nicola (2007): Übungen zur interkulturellen Kommunikation, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 312-317.
 - Grotjahn, Rüdiger (2007): Lernstile/Lernertypen, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 326-331.
 - Gutjahr, Ortrud (2006): Von der Nationalkultur zur Interkulturalität. Zur literarischen Semantisierung und Differenzbestimmung kollektiver Identitätskonstrukte, in: Razbojnikova-Frateva, Maja/Winter, Hans-Gerd (2006) (Hrsg.): Interkulturalität und Nationalkultur in der deutschsprachigen Literatur, Dresden, S.91-121, zit. nach Heimböckel, Dieter/Mein, Georg (2010): Zwischen Provokation und Usurpation oder Nichtwissen als Zumutung des Fremden. Zur Einleitung des Bandes, in: Heimböckel, Dieter/Honnef-Becker, Irmgard/Mein, Georg/Sieburg, Heinz (2010) (Hrsg.): Zwischen Provokation und Usurpation. Interkulturalität als (un-)vollendetes Projekt der Literatur- und Sprachwissenschaften, München, S.9-14.
 - Heimböckel, Dieter/Mein, Georg (2010): Zwischen Provokation und Usurpation oder Nichtwissen als Zumutung des Fremden. Zur Einleitung des Bandes, in: Heimböckel, Dieter/Honnef-Becker, Irmgard/Mein, Georg/Sieburg, Heinz (2010) (Hrsg.): Zwischen Provokation und Usurpation. Interkulturalität als (un-)vollendetes Projekt der Literatur- und Sprachwissenschaften, München, S.9-14.
 - Helbig, Gerhard (1981): Sprachwissenschaft-Konfrontation-Fremdsprachenunterricht, Leipzig.
 - Helmolt, Katharina v./Müller, Bernd-Dietrich (1993): Zur Vermittlung interkultureller Kompetenzen, in: Müller, Bernd-Dietrich (1993) (Hrsg.): Studium Deutsch als Fremdsprache – Sprachdidaktik. Interkulturelle Wirtschaftskommunikation, Bd. 9, München, S. 509-548.
 - Henrici, Gert/Riemer, Claudia (2007): Zweitsprachenerwerbsforschung, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 38-43.
 - Heringer, Hans Jürgen (2004): Interkulturelle Kommunikation. Grundlagen und Konzepte, Tübingen und Basel.
 - Hermanns, Fritz (2003): Interkulturelle Linguistik, Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (2003) (Hrsg.): Handbuch interkulturelle Germanistik, Stuttgart u.a., S. 363-373.
 - Hinke, Klaus (1991): Übungsformen zur Berufssprache. Zur Begründung und Vermittlung berufssprachlich-kultureller Kompetenzen im Kontaktstudium Deutsch-Wirtschaftswissenschaften, in: Müller, Bernd-Dietrich (1991) (Hrsg.): Studium Deutsch als Fremdsprache – Sprachdidaktik. Interkulturelle Wirtschaftskommunikation, Bd. 9, München, S. 211-229.
 - Humboldt, Wilhelm von (2001): Rozmaitość języków a rozwój umysłowy ludzkości, Lublin.
 - Inhoffen, Nicola (1991): „Skopos“ und „Kulturtransfer“. Zu zwei Schlüsselbegriffen der neueren übersetzungswissenschaftlichen Diskussion, in: Schmitt, Christian (Hrsg.): Neue Methoden der Sprachmittlung, Wilhelmsfeld, S. 21-49.
 - Jordan, Stefan; Nimtz, Christian (Hrsg.) (2009): Lexikon Philosophie. Hundert Grundbegriffe. Reclam, Stuttgart.
 - Kaczmarek, Hanna (2010): Słowniki pedagogiczne źródłem wiedzy o języku i kulturze?, in: Glebowa, Olga; Niemiec-Knaś, Małgorzata (Red.): Zrozumieć innego. Współczesne problemy komunikacji międzykulturowej, Częstochowa, S. 345-354.
 - Karoń, Justyna (2010): Nauczanie fonetyki języka angielskiego a problemy komunikacji międzykulturowej, in: Glebowa, Olga; Niemiec-Knaś, Małgorzata (Red.): Zrozumieć innego. Współczesne problemy komunikacji międzykulturowej, Częstochowa, S. 401-411.
 - Kelz, Heinrich P. (2002): Interkulturelle Kommunikation und translatorische Prozesse in der Wirtschaft, in: Best, Joanna/Kalina, Sylvia (Hrsg.): Übersetzen und Dolmetschen. Eine Orientierungshilfe, Tübingen, S. 44-50.
 - Knapp, Karlfried (2007): Interkulturelle Kommunikation, in: Knapp, Karlfried (Hrsg.): Angewandte Linguistik. Ein Lehrbuch, Tübingen, S. 411-432.
 - Knapp-Putthoff, Annelie (2007): Fremdsprachenunterricht, in: Knapp, Karlfried (Hrsg.) (2007): Angewandte Linguistik, Tübingen u. Basel, S. 369-388.
 - Koller, Werner (2004): Einführung in die Übersetzungswissenschaft, Wiebelsheim.
 - Komorowska, Hanna (2005): Metodyka nauczania języków obcych, Warszawa.
 - Kowalska, Elżbieta M. (2001): Wprowadzenie, in: Humboldt, Wilhelm von (2001): Rozmaitość języków a rozwój umysłowy ludzkości, Lublin, S. 5-63.
 - Krumm, Hans-Jürgen (2003): Interkulturelle Fremdsprachendidaktik, in: Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (2003) (Hrsg.): Handbuch interkulturelle Germanistik, Stuttgart u.a., S. 413-417.

- Krumm, Hans-Jürgen (2007): Curriculare Aspekte des interkulturellen Lernens und der interkulturellen Kommunikation, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 138-144
- Kupsch-Losereit, Sigrid (1995): Übersetzen als transkultureller Verstehens- und Kommunikationsvorgang: andere Kulturen, andere Äußerungen, in: Salnikow, Nikolai (Hrsg.): Sprachtransfer – Kulturtransfer. Text, Kontext und Translation. Publikationen des Fachbereichs Angewandte Sprach- und Kulturwissenschaft der Johannes Gutenberg-Universität Mainz in Germersheim, Reihe A, Bd. 19, Frankfurt a.M, S. 1-15.
- Kußmaul, Paul (2007): Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch, Tübingen, S. 17-73.
- Lado, Robert (1968): Linguistics across cultures. Applied Linguistics for Language Teachers, Michigan.
- Langier, Cecylia (2010): Wczesna nauka języka obcego w uwarunkowaniach współczesnej wielokulturowości, in: Glebowa, Olga; Niemiec-Knaś, Małgorzata (Red.): Zrozumieć innego. Współczesne problemy komunikacji międzykulturowej, Częstochowa, S. 385-390.
- Lehmann, Beat (1998): Rot ist nicht >>rot<< ist nicht [rot]. Eine Bilanz und Neuinterpretation der linguistischen Relativitätstheorie, Tübingen.
- Leupold, Eynar (2007): Landeskundliches Curriculum, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 127-133.
- Löbach, Brigitte (2000): Semantikerwerb. Ein Beitrag zu einer empiristisch-naturalistischen Bedeutungstheorie, Tübingen.
- Lüsebrink, Hans-Jürgen (2007): Kultur- und Landeswissenschaften, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 60-65.
- Łęska, Krystyna (2010): Elementy kulturowe w nauczaniu języka obcego a motywacja ucznia, in: Glebowa, Olga; Niemiec-Knaś, Małgorzata (Red.): Zrozumieć innego. Współczesne problemy komunikacji międzykulturowej, Częstochowa, S. 361-370.
- Mattheier, Klaus J. (2003): Soziolinguistik, in: Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (2003) (Hrsg.): Handbuch interkulturelle Germanistik, Stuttgart u.a., S. 373-380.
- Meyer, Meinert A. (2007): Erziehungswissenschaft, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 43-49.
- Neuner, Gerhard; Hunfeld, Hans (1993): Methoden des Fremdsprachenunterrichts. Eine Einführung, Berlin, München et al.
- Neuner, Gerhard (2003): Interkulturelle Aspekte der Lehrplanentwicklung und Lehrwerkgestaltung für Deutsch als Fremdsprache, Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (2003) (Hrsg.): Handbuch interkulturelle Germanistik, Stuttgart u.a., S. 417-424.
- Neuner, Gerhard (2007): Vermittlungsmethoden: Historischer Überblick, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 225-234.
- Nünning, Ansgar (2000): >>Intermissunderstanding<<. Prolegomena zu einer literaturdidaktischen Theorie des Fremdverstehens: Erzählerische Vermittlung, Perspektivenwechsel und Perspektivenübernahme, in: Bredella, Lothar; Meißner, Franz-Joseph; Nünning, Ansgar; Rösler, Dietmar (Hrsg.) (2000): Wie ist Fremdverstehen lehr- und lernbar?, Tübingen, S. 84-128.
- Raster, Peter (2002): Perspektiven einer interkulturellen Linguistik. Von der Verschiedenheit der Sprachen zur Verschiedenheit der Sprachwissenschaften, Frankfurt am Main u.a.
- Roche, Jörg (2001): Interkulturelle Sprachdidaktik. Eine Einführung, Tübingen.
- Rokoszewska, Katarzyna (2010): Rola czynników społecznych i kulturowych w rozwoju kompetencji komunikacyjnej z perspektywy wieku ucznia, in: Glebowa, Olga; Niemiec-Knaś, Małgorzata (Red.): Zrozumieć innego. Współczesne problemy komunikacji międzykulturowej, Częstochowa, S. 371-383.
- Ronowicz, Edmund A. (1982): Kierunki w metodyce nauczania języków obcych. Przegląd historyczny, Warszawa.
- Rusek, Beata (2010): Możliwości uwrażliwienia na różnice kulturowe poprzez zabawy interakcyjne, in: Glebowa, Olga; Niemiec-Knaś, Małgorzata (Red.): Zrozumieć innego. Współczesne problemy komunikacji międzykulturowej, Częstochowa, S. 391-399.
- Sapir, Edward (1961): Die Sprache. Eine Einführung in das Wesen der Sprache, München.
- Schäffner, Christina (2007): Übersetzen, in: Knapp, Karlfried (Hrsg.): Angewandte Linguistik. Ein Lehrbuch, Tübingen, S. 433-451.
- Schönplflug, Ute (2007): Lerntheorie und Lernpsychologie, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 49-54.
- Schwarz, Monika (2000): Indirekte Anaphern in Texten, Studien zu domänengebundenen Referenz und Kohärenz im Deutschen, Tübingen, S.32-42, 81-89.
- Schwarz-Friesel, Monika (2006): Kohärenz versus Textsinn. Didaktische Facetten einer linguistischen Theorie der Kontinuität, in: Ziegler, A./Schnerer, M. (Hrsg.): Angewandte Textlinguistik. Perspektiven für den Deutsch- und Fremdsprachenunterricht, Tübingen, S. 63-75.

- Schwarz-Friesel, Monika (2007): Text- und Gesprächsanalyse, w: Steinbach, M. u. a. (Hrsg.): Schnittstellen der germanistischen Linguistik, Stuttgart, s. 219-256.
- Snell-Hornby, Mary (1994): Einleitung. Übersetzen, Sprache, Kultur, in: Snell-Hornby, Mary (Hrsg.): Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis, Tübingen, Basel, S. 9-29.
- Snell-Hornby, Mary (2007): Übersetzen, in: Straub, Jürgen/Weidemann, Arne/Weidemann, Doris (Hrsg.): Handbuch interkultureller Kommunikation und Kompetenz. Grundbegriffe – Theorien – Anwendungsfelder, Stuttgart, Weimar, S. 86-93.
- Spillner, Bernd (2007): Angewandte Linguistik, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 31-37.
- Starkbaum, Thomas (1993): Zur Gestaltung von Übungen und Übungsformen im audio-visuellen Unterricht Wirtschaftsdeutsch, in: Müller, Bernd-Dietrich (1993) (Hrsg.): Studium Deutsch als Fremdsprache – Sprachdidaktik. Interkulturelle Wirtschaftskommunikation, Bd. 9, München, S. 473-491.
- Szulc, Aleksander (1976): Die Fremdsprachendidaktik. Kozeptionen – Methoden – Theorien, Warszawa.
- Tenberg, Reinhard (1999): Theorie und Praxis bei der Vermittlung von >interkulturellen Kompetenzen<, in: Bredella, Lothar; Delanoy, Werner (Hrsg.) (1999): Interkultureller Fremdsprachenunterricht, Tübingen, S. 65-83.
- Tiedemann, Jörg (1991): Wirtschaftsdeutsch und interkulturelles Lernen am Beispiel Thailand, in: Müller, Bernd-Dietrich (1991) (Hrsg.): Studium Deutsch als Fremdsprache – Sprachdidaktik. Interkulturelle Wirtschaftskommunikation, Bd. 9, München, S.123-145.
- Tönshoff, Wolfgang (2007): Lernerstrategien, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 331-335.
- Vermeer, Hans J. (1994): Übersetzen als kultureller Transfer, in: Snell-Hornby, Mary (Hrsg.): Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis, Tübingen, Basel S. 30-53.
- Weller, Franz Rudolf (2007): Übersetzungswissenschaft, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 66-70.
- Wengeler, Martin (2006): Linguistik als Kulturwissenschaft. Eine Einführung in diesen Band, in: Wengeler, Martin (2006) (Hrsg.): Linguistik als Kulturwissenschaft, Hildesheim u.a., S. 1-23.
- Whorf, Benjamin Lee (1984): Sprache – Denken – Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie, Reinbek bei Hamburg.
- Wierzbicka, Anna (2006): Jednostki elementarne i uniwersalne, Lublin.
- Wills, Wolfram (1977): Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden, Stuttgart, S. 72, zit. nach: Koller, Werner (2004): Einführung in die Übersetzungswissenschaft, Wiebelsheim.
- Wills, Wolfram (1992): Übersetzungsfertigkeit. Annäherung an einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff, Tübingen, S. 35-50.
- Witte, Heidrun (2000): Die Kulturkompetenz des Translators, Tübingen.
- Wolff, Dieter (2007): Lernerautonomie und selbst gesteuertes fremdsprachliches Lernen: Überblick, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 321-326.
- Zimmermann, Rüdiger (2007): Sprachwissenschaft, in: Bausch, Karl-Richard/Christ, Herbert/Krumm, Hans-Jürgen (2007) (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht, Tübingen u. Basel, S. 19-25.
- Żyłko-Groele, Magdalena (2010): Co i jak mówić o Ryszardzie Strausie? Nauczanie języka niemieckiego z elementami historii kultury i muzyki, in: Glebowa, Olga; Niemiec-Knaś, Małgorzata (Red.): Zrozumieć innego. Współczesne problemy komunikacji międzykulturowej, Częstochowa, S. 355-360